

פרק יא

חידון

24. בעקבות דמותו של הרב חיים דוד הלוי

כתיבה: עדי צביאלי

בעקבות דמותו של הרב חיים דוד הלוי

"מקור חיים" שאותו מכירים תלמידים מלימודי ההלכה בבית הספר. כל אלה ראויים להילמד במסגרת כיתתית על פי שיקול דעתו של המורה ולהוות הכנה ראויה להשתתפות בחידון.

שלב א - הלכה למעשה

בחלק זה של החידון ייחשפו התלמידים הן להליכותיו ותכונותיו הבולטות של הרב והן לדרך שבה כתב את משנתו הלכה למעשה בספרו "מקור חיים". הפתגם "נאה דורש, נאה מקיים", אשר ראוי להיאמר בכל פה על הרב, יומחש לתלמידים ויביא להבנת ההלכה כפשוטה.

למורה: אם שלב זה נעשה באופן פומבי, אפשר לתת לתלמידים שאינם משתתפים בחידון להציג את הסיפורים, ועל המתמודדים יהיה למלא את המשימה בהתאם לרמתם.

1. לפניך עשרה סיפורים (10-1) המתארים ומדגימים את פועלו ומעשיו של הרב חיים דוד הלוי.

לפניך הלכות (א-י) שאותן כתב הרב הלוי בספרו "מקור חיים". קרא אותם בעיון.

2. **רמה א** מיועדת לתלמידי כיתות ד-ו: עליך להתאים בין הלכה למעשה.

רמה ב מיועדת לתלמידי כיתות ו-ח: עליך להתאים בין הלכה למעשה ולתת כותרת לכל אחד מן הזוגות.

רמה ג מיועדת לתלמידי כיתות ט-י: עליך להתאים בין הלכה למעשה ולהדגיש בהלכה את המילים המייצגות את דרכו של הרב ובאות לידי ביטוי בסיפור המתאים.

הרב חיים דוד הלוי היה מגדולי רבני הציונות הדתית. הוא ראה בהקמת המדינה מאורע אלוקי ושלב חשוב בגאולה. היה בעל מידות טובות, צנוע ושקט, אשר דיבורו תמיד בנחת. לכל מקום שהוזמן הקפיד להגיע בזמן. הושפע רבות ממורו ורבו, הראשון לציון הרב עוזיאל, ממנו למד הנהגה רבנית, אצילות ונועם הליכות, בעיקר בין אדם לחברו. היה נואם בחסד עליון ובעל לשון צחה ועשירה. דבריו, שנאמרו תמיד בנחת, כבשו את לב שומעיו, ביניהם בני נוער רבים. גם כתיבתו הייתה בהירה ונעשיתה ביד אמן. הוא התמסר בכל כוחו להסברת המאור שבתורה בכתב ובעל פה, כתב אלפי תשובות הלכתיות ומאות מאמרים בהלכה, במחשבה ובכל תחומי החיים. הספרים הרבים שכתב הכתירו אותו כגדול בתורה, בש"ס ופוסקים, בתנ"ך, במחשבת ישראל, במוסר ובקבלה. ספריו נהפכו לספרי יסוד בהלכה ובמחשבת ישראל, והתקבלו באהדה בבתי הספר, בקרב רבנים ובציבור הרחב. עיקר משנתו - אהבת ישראל והאחדות בין כל חלקי העם. בחידון זה נעמיק בהיכרות עם אישיותו, אופי פסיקתו וספרו "מקור חיים".

■ כל שלב בחידון יכול להתבצע באופן אישי בכתב או בפני כל הכיתה/ השכבה בעל פה.

■ שלב א' מחולק לשלוש רמות גיל, ואילו בשלב ב' נדרש שיקול דעת של המורה בבחירת השאלות המתאימות לקהל היעד.

■ בסיום כל שלב יקבל כל אחד ממשתתפי החידון את הנקודות שמגיעות לו, והתשובות הנכונות יוצגו בפני כל הכיתה.

■ החומר שעליו נבחנים משתתפי החידון מורכב מסיפורי חיים של הרב, הלכות שכתב בספריו "מקור חיים", תשובות משו"תים שענה לפונים אליו בעניינים חינוכיים הרלוונטיים גם לילדים ובני נוער בימינו והלכות מתוך קיצור שולחן ערוך

1

שנות כהונתו הראשונות של הרב בראשון לציון היו שנים של קליטת עלייה בכל רחבי הארץ.

העולים, שהיו ברובם שומרי תורה ומצוות, נהגו לשלוח את ילדיהם לבית הספר הקרוב לבית. בדרך כלל זה היה בית הספר החילוני.

הרב פעל בכל כוחו כדי לשנות את המגמה ולשנות את המצב שרווח בקרב משפחות העולים החדשים.

הרב כיתת את רגליו משכונה לשכונה, ממחנה עולים למחנה עולים, מבית לבית בעיר ראשון לציון ובמושבים הסמוכים לה, כל זאת כדי להשפיע על ההורים ולשכנע אותם לשלוח את ילדיהם לחינוך דתי.

2

בימי נעורתי התנגדתי לדרישתו של אבי כי בשבת אחר הצהריים אצטרף לשיעור הלכה. מדי שבת אבא נתן שיעור "מקור חיים", והוא רצה שאני אשמע את השיעור.

אני כנער התנגדתי, משום שרציתי ללכת לבני עקיבא.

אבא, שהיה אדם נוח ווטרן, הקפיד עמי מאוד בעניין זה ולא ויתר, ואפשר לי ללכת רק לאחר שהשתתפתי בשיעור.

כיום אני יודע כי הבסיס לידע שלי הוא השיעור הזה. מלבד ההנהגה בבית, השיעור הקבוע בהלכה, במשך שנים רבות, כל שבת לפני מנחה.

(ד"ר רפאל הלוי, בן הרב)

3

אבא שהה זמן רב מחוץ לבית. הוא נתן שיעורי תורה והרצאות והיה מעורב בפעילות ציבורית.

למרות זאת, אבא היה מאוד מעורב בחיינו. הוא הכיר את כל חברותיי, התעניין בלימודים שלי, בציונים, במקצועות האהובים עליי ובאלה שלא, במורים ובכל הנעשה בבית הספר.

אבא הצליח למצוא זמן לעזור לנו בלימודים, בהכנת שיעורי בית ובהכנה למבחנים. במקצועות הקודש הוא נהג ללמד אותנו איך ללמוד והעביר לנו את דרכי הלימוד בפשט הכתוב ובפרשנים. כאשר ניגשנו לדבר עם אבא הוא מעולם לא דחה אותנו. תמיד היה לו זמן גם בשבילנו.

4

אבא הצליח לשתף אותנו בלימוד שלו. הוא שיתף בכל נושא שבו עסק.

הוא שיתף אותנו בשאלות הלכתיות מעניינות שהגיעו אליו והוא העמיק בהן כדי להשיב; הוא שיתף אותנו בכתיבת מאמרים מיוחדים או בפסקים מעניינים.

תמיד ידענו באיזה חיבור הלכתי אבא עוסק.

אבא סחף אותנו אתו לתוך עולם התורה שלו.

5

באחד מימי השבעה על אבא המתנו למעלית. ניגשה אלינו אחת השכנות וסיפרה לנו: "אבא שלכם היה אדם מאוד מיוחד. היה לו מאור פנים. אני בטוחה שאם הוא היה ממשיך לחיות עוד קצת הייתי חוזרת בתשובה רק בגלל הדמות שלו והאישיות שלו. תמיד מקדים שלום, תמיד במאור פנים".

(רונית שלוש, בת הרב)

7

תמיד הוקסמתי מן האמונה הגדולה שלו במדינת ישראל ומן התפיסה הממלכתית שלו אשר הייתה במוקד הפסיקה ההלכתית שלו.

כל שאלה בנושא כשרות או גיור נשקלה מן ההיבט הממלכתי הלאומי של כלל ישראל, ולא בהיבט הצר של הציבור הדתי.

הוא האמין בכל מאודו בחשיבותו של מוסד הרבנות הראשית כחלק ממוסדות המדינה, ופעל בכל דרכיו בדרך ממלכתית.

6

מיד אחרי מלחמת ששת הימים, יצא הרב חיים דוד הלוי בשליחות הסוכנות היהודית לדרום אמריקה, לארגנטינה, לונצואלה ולאורוגוואי. המטרה הייתה חיזוק הזהות היהודית ועידוד עלייה. הרב, כדובר "לדינו", יכול היה ליצור קשר בלתי אמצעי עם היהודים המקומיים.

בערב יום הכיפורים ניגש רב הקהילה לרב חיים דוד ואמר לו: "אמנם הערב, בתפילת 'כל נדרי', תראה כאן בית כנסת מלא, אך דע לך שמכל מאות המתפללים שיבואו, רק אתה, אני, ואולי עוד זקן אחד בקהל, שומרים שבת. מרבית הקהל מתבוללים, כלומר נשואים לנשים נוכריות. הם מגיעים לבית הכנסת וחוזרים ממנו במכוניותיהם. יש עוד מניין, של שומרי שבת - כעשרה זקנים המתפללים בחדר קטן בצד. זה מניין כשר מבחינה הלכתית, ואליהם ודאי תרצה להצטרף".

הרב התלבט.

אם יתפלל במניין הקטן, כיצד יוכל אחר כך לעמוד בפני הקהל הגדול ולדבר אתם על ארץ ישראל? הוא עלול להיראות להם כמזלזל בהם, וכיצד יקשיבו לדבריו? והרי כל שליחותו היא למשוך אותם לארץ ישראל ולתורה.

הרב הכריע להתפלל במניין המרכזי.

8

הרב חיים דוד הלוי למד אצל הרב עוזיאל, בביתו, מחשבת ישראל, בעיקר את ספר "הכוזרי" לרבי יהודה הלוי. בהשפעת הרב עוזיאל למד אנגלית בבית הספר "ברליץ", הרחיב את השכלתו ב"סמינר מזרחי" והיה בקי גם בספרות העברית החדשה. זמן קצר למד בישיבתו של הרב עוזיאל, "שערי ציון". הוא שימש כמזכירו האישי של הרב עוזיאל בזמן שכינה כראשון לציון. בין השאר העתיק את חידושי תורת רבו ואת תשובותיו בהלכה וערך אותם בספר "שו"ת משפטי עוזיאל", ואת מאמריו ודרשותיו ערך בספר "מכמני עוזיאל". עבודתם המשותפת והצמודה השפיעה עליו מאוד; הוא למד מרבו הנהגה רבנית, וכן למד ממידותיו האציליות ונועם הליכותיו, עד שאמר: "אלו היו השנים היפות בחיי".

9

מדי בוקר הייתה תיבת הדואר מלאה במכתבים. בחלק גדול מהם היו שאלות הלכתיות. כל אדם, ללא יוצא מן הכלל, קיבל תשובה בכתב לשאלתו. את כל התשובות הדפיס הרב במכונת הכתיבה (תקתוק מכונת הכתיבה היה מוזיקה קבועה ברקע של הבית). מטבע הדברים לא הכיר הרב את רוב השואלים שפנו מכל קצוות הארץ וגם מחו"ל. בכל זאת השתדל הרב להכיר את השואל. הכוונה היא להבין את השואל, להרגיש את השואל, לחוש את האדם העומד מאחורי השאלה... המכתב... המילים...

לחוש אותו כדי לעזור לו כפוסק בצורה הטובה והנכונה ביותר.

10

לרב הלוי היה מוטו.

אבא נהג לומר שהתורה מתוקה, מתוקה.

"תראו כמה שהיא מתוקה!

התפקיד שלנו זה להראות לעולם, לאחים שלנו, כמה שהתורה מאירת פנים וכמה התורה מתוקה".

אני זוכרת את המילה "מתוקה". הוא פשוט אהב את התורה באמת, הוא היה מרגיש מתיקות בלימוד התורה.

(בתו של הרב)

א

מצוות עשה להידבק בחכמים ותלמידיהם כדי ללמוד ממעשיהם, כעניין שנאמר: ובו תדבק, וכי אפשר לאדם להדבק בשכינה, אלא כך אמרו חכמים בפירוש מצווה זו: הדבק בדברי חכמים ובתלמידיהם.

(מקור חיים השלם ב, פרק קא, סעיף ה)

ג

חייב כל אדם לחנך את בניו ולהרגילם לקיים את המצוות שעתיד להתחייב בהן לכשיגדלו [...] ועיקר חינוך הבנים אינו בדברים בלבד, או בזה שירכוש להם לולב, טלית ותפלין. אלא בכך שיקיים האב מצוות ה' בנוכחותם, וממנו יראו בקטנותם, וילמדו לעשות כשיגדלו.

(מקור חיים השלם ג, הקדמה לפרק דג)

ב

העובד מאהבה עוסק בתורה ובמצוות והולך בנתיבות החכמה [...] ומעלה זו היא מעלה גדולה מאוד ואין כל חכם זוכה לה. והיא מעלת אברהם אבינו שקראו הקב"ה אוהבו, לפי שלא עבד אלא מאהבה, והיא המעלה שציוונו בה הקב"ה על ידי משה, שנאמר: ואהבת את ה' אלוקיך. ובזמן שיאהב אדם את ה' אהבה הראויה, מיד יעשה כל המצוות מאהבה.

(מקור חיים השלם ב, פרק ק, סעיף כה)

ד

וכמה קשה הוא חינוך הבנים למצוות ומעשים טובים, למידות ודרך ארץ, וכמה טורח ועמל חייב אדם להשקיע בחינוך בניו וספק יעלה בידו הדבר, ולכן הדרך המובחרת ביותר היא ללמדו תורה בישיבות בילדותו, ואין כלימוד התורה לחנך בה לקיום מצוות ולעידון המידות, וגדול שכר ההורים הטורחים בחינוך בניהם גם בעולם הזה שרואים נחת מהם, וגם לעולם הבא.

(מקור חיים השלם ה, פרק רנ, סעיף יד)

ה

רק עוור בעיני שכלו יראה בכל התופעה של הציונות המדינית מאז הקמתה ועד היום השתלשלות מוצלחת של "מקרים" שעלו יפה. המאמין שעניו פקוחות לראות נכונה, "יבין" כי צירוף מקרים זה שיצר את הרקע המדיני והצבאי להקמת מדינת ישראל, אינו אלא הנס האחרון בתקופת הסתר פנים, ולכן בא בצורה זאת, לפני התגלות הגאולה השלמה [...] כל שלב נוסף של נסי ראשית צמיחת גאולתנו מבהיר יותר ויותר את מציאות ה' בתוכנו, המציעדנו לקראת הגאולה השלמה, עת יתקיים בנו חזון הנבואה: "כי הנה החשך יכסה ארץ וערפל לאמים ועליך יזרח ה' וכבודו עליך יראה".

(מקור חיים השלם ד', דברי סיום)

א

הדרך המובחרת ביותר היא ללמד את הבנים תורה בישיבות. ואין כלימוד התורה לחנך בה לקיום מצוות ולעידון המידות, וגדול שכר ההורים הטורחים בחינוך בניהם גם בעולם הזה שרואים מהם נחת, וגם לעולם הבא.

(קיצוש"ע - מקור חיים שער שישי, פרק קכה, סעיף ח)

1

חובת חינוך הקטן במצוות הוא עד גיל שלוש עשרה לבן, ושתיים עשרה לבת, מכאן ואילך הרי הם חייבים במצוות כגדולים מכוח חיוב עצמי. ואף על פי כן אין ההורים פטורים מעולם מחובתם להשגיח על בניהם ובנותיהם ולחנכם בדרך ה' ותורתו, וכל זמן שידם תקיפה עדיין עליהם יהיו זהירים להוכיחם, אלא אחרי שגדלו יוכיחם במתק שפתיים בלבד ובדברים רכים ונוחים.

(קיצוש"ע - מקור חיים שער שישי, פרק קכה, סעיף ז)

ח

"חבר טוב" או "שכן טוב" רוצה לומר, היה חבר טוב לכל מכירך, ושכן טוב לכל שכניך, כי הלוא אין אדם חי בחברת העולם כולו, ודי שיתאמץ ברכישת אהבת חבריו או שכניו. על ידי שיתאמץ בכל כוחו להיות טוב אליהם, וכאשר סביבתו אהובה והוא אהוב עליה, מנקודה זאת תתחיל להתפשט אהבת הבריות שבו אל כל באי עולם.

(מקור חיים השלם ב, הקדמה לפרק קב)

תשובון לשלב א

רמה ב			רמה א	
הסיפור	ההלכה	כותרת	הסיפור	ההלכה
1			1	
2			2	
3			3	
4			4	
5			5	
6			6	
7			7	
8			8	
9			9	
10			10	

רמה ג		
הסיפור	ההלכה	חילים מייצגות בטקסט
1		
2		
3		
4		
5		
6		
7		
8		
9		
10		

תשובות למורה:

1-ד ; 2-1 ; 3-2 ; 4-ג ; 5-ח ; 6-י ; 7-ה ; 8-א ; 9-ט ; 10-ב

ט

שלא להכשיל בני ישראל לתת להם עצה רעה, אבל נישיר אותם כשישאלו עצה במה שנאמין שהוא יושר ועצה טובה, שנאמר "ולפני עור לא תתן מכשול". ודרשו בספרא: לפני סומא בדבר והיה נוטל עצה ממך, אל תתן לו עצה שאינה הוגנת לו. ושורש המצווה ידוע, כי תיקון העולם ויישובו הוא להדריך בני אדם ולתת להם בכל מעשיהם עצה טובה.

(מקור חיים השלם ב, פרק קב, סעיף ח)

1

התפילה הרצויה והמקובלת היא תפילת הציבור, כמבואר בדברי רבותינו. תפילת הציבור נשמעת תמיד, ואפילו היו בהם חוטאים - אין הקב"ה מואס תפילתם של רבים. לפיכך צריך אדם לשתף עצמו עם הציבור, ולא יתפלל ביחיד כל זמן שיכול להתפלל עם הציבור.

(מקור חיים השלם א, הקדמה לפרק נה)

שלב ב - שאלות ותשובות בענייני חינוך

הרב עסק כל הימים בכתיבת תשובות לשאלות הלכתיות שהגיעו אליו מכל העולם (שו"תים). את תשובותיו, כמו גם את ספריו הרבים, הוא כתב באהבה גדולה ובפשטות. בדרך כתיבתו באה לידי ביטוי ענוותנותו, בכך שלא נהג להרבות במקורות, להכביר מידע ולחשוף את רוחב ידיעותיו, אלא נהג לענות בבהירות ולהורות הלכה. בחלק זה של החידון יתמקדו המשתתפים בלימוד שו"ת אחד או יותר כדי לחדד את החשיבות שראה הרב במתן מענה לכל שאלה, בכל נושא, ולהראות את דרכו במתן תשובות שאינן מסתכמות באיסור או בהיתר.

לפניך ארבעה שו"תים של הרב הלוי בכל מיני נושאים חינוכיים הלקוחים מעולמם של ילדים ובני נוער.

לכל שו"ת מצורפות שאלות המסודרות בהדרגה מבחינת הקושי והעומק של התשובה.

בחירת השו"ת ובחירת השאלות העוסקות בו נתונה לשיקול דעתו של המורה.

למורה: לבחירתך שתי אפשרויות לשלב זה:

אפשרות א: המורה יבחר שו"ת אחד או יותר (בהתאם לרמת הכיתה ורלוונטיות הנושאים), יחלק את השו"תים הנבחרים למשתתפי החידון מבעוד מועד ויבקש מהם ללמוד את התשובות באופן מעמיק. בזמן החידון על המתמודדים לענות על שאלות הקשורות לשו"תים שאותם למדו.

אפשרות ב: המורה יבחר שו"ת אחד או יותר (בהתאם לרמת הכיתה ורלוונטיות הנושאים), ויחלק למתמודדים את השו"תים הנבחרים רק בזמן החידון. הם יתבקשו לעיין ולהעמיק בשו"ת בזמן נתון ולענות על השאלות על אודותיו.

הבוחר באפשרות א' יוכל לערוך את החידון בעל פה ובפומבי.

האם מותר לתלמידים לקיים דיון על אישיות מוריהם?

שאלה: "הנני לאשר קבלת מכתבו -- שאלתו מיום ד' אדר א' דנא, שקבלתינו במועדו, ולרוב טודותי בענייני הציבור לא התפנית לענות עד כה, ואתו הסליחה. ועתה הנני מתכבד להשיבו: במכתבו הנ"ל צ"ל כב' דעת אחד המשתתפים ביוס"עיון למנהל פנימיות, לפיה יש לאפשר לתלמידים לקיים דיון במסגרת הפנימיה (בהדרכת מדריתם) על מורה או על עובד אחר מעובדי הפנימיה, כשם שדנים על פעולה אחרת או על ספר. הרי גם במשפחה קורה שילד מתלונן על מורה או על משהו אחר בבית הספר ואז מתנהלת שיחה על המורה ועל דרכיו. מדוע אם כן לא יתאפשר הדבר גם בפנימיה? הוסיף כב': "מן הראוי להדגיש, שבפנימיות מצויים נערים ונערות מעל לגיל המצוות ודינם כמבוגר לכל דבר". ולסיכום ביקש כב' לדעת: "מהו הצד ההלכתי של הצעה זו, ואם יש הבחנה בין ר"מ לבין מורה אחר, לבין מדרך, לבין מטפלת, לבין אחות ביה"ס וכדומה".

תשובה: בראשונה אציין בצער, כי עצם העובדא שהעלה משהו הצעה מעין זו, דיה להוכיח עד כמה לוקה דורנו בחוסר תודעה של איסור לשון הרע החמור עד מאוד.

כי ברור ביותר, שכאשר יתקיים דיון על מורה, מן הסתם כל מי שיש לו דברי ביקורת, יאמרם באותו דיון, ויתקיים ויכוח באיוז מידה צודק הוא או לאו, ונמצא אלה מגנים, ואלה מגינים ומליצי יושר. כך מצטייר לעיני דיון על מורה.

ואלה כן אלה -- עושים איסור חמור. אלה המדברים בגנותו ודאי שעוברים על איסור לשון הרע ממש. ואלה המגינים עליו, נכשלים באבק לשון הרע, כדברי רבותינו בערכין (ט"ז): "לעולם אל יספר אדם בטובתו של חברו שמתוך טובתו בא לידי רעתו". ופירש"י, כשהוא מספר בטובתו יותר מדאי, הוא עצמו אומר חוץ ממידה רעה זו שבו, או אחרים שומעים שהם משבחיו ואומרים הלא מידה כן וכך בידו. וכ"ש כן כאשר יתקיים "דיון", וכדרכם של בני אדם להחזיק בעקשנות בדעותיהם עלולים לבוא להפרזה באיוז מידה רעה שיש באותו מורה, במקביל לדברי ההגנה שאלה שכנגדם ישמיעו. והאם יש איסור גדול מזה?

וגם הרמב"ם פסק מימרא הנ"ל להלכה (בה' דעות פרק ז', הלכה ד') וכתב שיש בכך משום אבק לשון הרע (אף שמפשוט הסוגיא נראה שהוא לשון הרע ממש, ולא ראיתי למפרשי דבריו שעמדו על כך, עתה הנני ממחר להשיבו, ועוד חזון למועד). אלא שהוסיף "בפני שונאיו" וכוונתו ברורה שאין כל הגיון לאיסור עקרונית לדבר בטובתו של חברו. וכבר מצאנו שרבן יוחנן בן זכאי היה מונה שבחם של תלמידיו (מסכת אבות פרק ב'), ובוודאי שלא היה עובר על איסור אבק לשון הרע. וגם הרמב"ם עצמו כתב לעיל (פרק ה', ה"ז) שדרך ת"ח "מספר בשבח חבריו", ולכן הוסיף כמפרש "בפני שונאיו". אך מדברי רש"י הנ"ל נראה שתרץ שאלה זאת בתוספת המלים "יותר מדאי", וכך היתה כנראה גירסת הר"ף בגוף המימרא, כשהעתיקה בפרק שני של מסכת שבת.

בין כך ובין כך, בשעת "דיון" יכשלו המדברים בטובתו "יותר מדאי", ובלהט הוויכוח יהיה זה בסופו של דבר "בפני מבקריו" אם גם לא "שונאיו". זאת ועוד, שכל זה נאמר ביחידות, אבל בפני רבים אסור על-כל-פנים, וזו סיבת ההקפדה שהקפיד רבי על ר' שמעון בנו כשדבר בשבחיו של ר' יהודה חייטא והשתיקו, מפני שדיבר בשבחיו בפני רבים (הסיפור מובא במסכת בבא בתרא, קס"ד, ע"ב (הרמב"ם בפרק ראשון של מסכת אבות משנה ט"ז ביאר הטעם ששיבחו "בתוך ההמון"). רבינו יונה ב"שערי תשובה", התיר לספר בשבח אדם שכבר הוחזק לרבים ככשר וצדיק ולא נמצא בו שום אשמה מעולם, שאם גם ירצה מי מההמון לדבר בו סרה ידעו הכל ששקר דבר פיו. ואם כה חששו רבותינו כאשר מספרים בשבחיו וטובתו של אדם, שמה יבואו לדבר בגנותו, כל שכן לשבת ולקבוע "דיון" על אדם מסוים, שהוא דבר האסור מעיקר הדין. וכל זאת מדובר ב"חבריו" סתם, ואם במורה עסקינו הרי שהאיסור הוא גדול וחמור שבעתיים, וכדברי רבותינו (בסנהדרין ק"ט, ע"א ונפסקו להלכה ברמב"ם הלכות תלמוד תורה פרק ה', הלכה א', ובשו"ע יו"ד סי' רמ"ב, ה"א), "כל המתירעם על רבו כמתירעם על השכינה, וכל המתירעם על רבו כאילו מתירעם על השכינה, שנאמר ויודבר העם באלקים ובמשה".

ואין זה דומה לדיון הנערך על "ספר", ששם מרכז הוויכוח הוא מסביב לרעיונות המובעים בספר, ואין שום עניין לדון במחבר, ודברי ביקורת על דיעות ומחשבות לא נאסרו מעולם, ואפילו לחלוק על רבו ממש בפסק הלכה או בהוראה מותר במידה ויש לו הוכחות וראיות שהדין עמו (כמבואר בדברי הרמ"א שם, בסעיף ג').

לכן, אם יש לתלמידים ביקורת על שיטת ההוראה של המורה, או על דרך הכנת החומר והגשתו בשעת השיעור וכדומה, וכן על התנהגותו כלפיהם, והוא הדין כלפי מדרך, מטפלת, אחות וכדומה, יש להזמין אותם לאותו דיון, ולומר הכל בפניהם, בדברי נימוס ודרך-ארך, כיוון שכל כוונתם לטובה. אבל כלפי אישיותם — **אסור כל דיון (על שום אדם מישאל), בפניהם, וכל שכן שלא בפניהם.** ואדרבה, מתוך זה ש"גם במשפחה קורה שילד מתלונן על מורה... ומתנהלת שיחה על המורה ועל דרכיו", וכל זה משום שהילד מבקש את הגנת הוריו כלפי המורה שעליו הוא "מתלונן", וזה ודאי שמותר, והוא הדין במסגרת פנימיה, ודאי שמותר לתלמיד להתלונן על מורה או אחות וכדומה, אם הוא חושב שהתנהגותם אינה הוגנת, בפני הנהלת המוסד, כשכל כוונתו להסדיר היחסים בינו לבין המורה. אבל מכאן ועד ל"דיון" רחוקה הדרך, ואין זה אלא לשון הרע ממש האסור מן הדין. איסור זה חל כמובן על כל אדם מישראל, וגם על קטנים שחובה לחנכם בדרך ה' ומצוות תורתו. זאת ועוד, אין לי ספק שכאשר ידונו תלמידים בפומבי על אישיות מוריהם, והדברים עלולים גם להגיע לאוזניהם, יוצרו יחסים מתוחים בין מורים לתלמידים, ובעקבות זה גם זלזול בכבוד מורים, ונוק רב ייגרם לרמת החינוך.

ברור איפא, שצדקו המתווכחים שהתנגדו להצעה הבאה להתיר הבעת דיעה של התלמידים על מוריהם, וכבר אמרו רבותינו: "יהי מורא רבך כמורא שמים", וטוב שיקיימו בעצמם, "נצור לשונך מרע", ויזכו להאריך ימים ולראות טוב.

שאלות למתמודדים:

1. על איזה איסור עוברים תלמידים אשר מקיימים דיון על המורה?
2. מה החשש בקביעת "דיון" על אדם מסוים?
3. האם יש הבדל אם מדבר על חברו או על מורו? מהיכן לומדים זאת?
4. מה יעשו תלמידים שיש להם ביקורת על תפקודו של המורה ורצונם לדון בכך?
5. האם מותר לתלמיד להתלונן על מורה בשל התנהגות כלשהי להנהלת בית הספר או להוריו? נמק.

מהי מקומה של חגיגת יום הולדת בהלכה?

שאלה:

נהוג היה בבית ספרנו לערוך מדי שנה בכל כיתה חגיגת יום הולדת מרכזית במועד שבו חל יום ההולדת של רוב תלמידי הכיתה. מנהג זה קנה לו שכינה בבית ספרנו והכול ראו בו ברכה, הן משום שהוא מנע בזבז ממון ההורים (שנהגו אחר האופנה והלחצים של ילדיהם לערוך מסיבות יום הולדת אישיות, שלא תמיד נערכו בחסכון וברמה הדרושה, בהתאם ליכולתם הכספית. התחרות הייתה רבה ולא פעם היא לוותה בראווזותנות) והן משום שחגיגת יום ההולדת שימשה הזדמנות נאותה לשיחה חינוכית וחברתית.

אולם, עם כניסתו של המנהל החדש לבית ספרנו בתחילת שנה"ל, הוא עומד לבטל מנהג זה בטענה, שמקורו של מנהג זה בחוקות הגויים. מהי, אפוא, דעת ההלכה?

תשובה:

"במקורות ישראל לא מצאנו בשום מקום חגיגת יום הולדת. המקום היחיד שנוכח בתורה, הוא: יוהי ביום השלישי יום הולדת את פרעה ויעש משתה לכל עבדיו (בראשית מ', כ). מכאן שנהוג היה כבר בעולם העתיק לחוג יום הולדת, אבל יתכן שלא נהגו בכך אלא מלכים בלבד. אלא שמצאנו במשנה (עבודה זרה, פרק א') ואלו אידיתן של עכרים וכי ויום גנוסיא של מלכים ויום הלידה. ופירשה הגמרא (שם י') יום גנוסיא יום שמעמידים בו עכו"ם את מלכם. ויום הלידה כפשוטו הוא יום שנולד בו המלך, וכפירושו של רש"י במשנה שם יום הלידה של מלך עושים כל בני מלכותו יום איד משנה לשנה ומקריבים זבחים (שם ח'), וכן פירש רבינו עובדיה מברטנורא במשנה יום שנולד בו המלך.

(כמאמר המוסגר יצוין, שהרב המאירי בדף ח', פירש יום הלידה של מלך, רוצה לומר כשקבלוהו עליהם למלך עפ"י בקשתו היו מסתכלין בממשלת אי זה כוכב נולד והיו קובעים יום איד לשם אותו כוכב, עכ"ל. ולא ידעתי למה לא פירש כפשוטו, ואם משום שלא ראה ביום לידה רגיל שום צד ע"י, פשוט שבאותו יום הקריבו לע"ז כפירוש רש"י, וכמו שפירש המאירי עצמו לגבי יום גנוסיא וצ"ע כעת).

ומכאן לכאורה מקום הערה לפירושו של רש"י על הפסוק הנ"ל, יוהי ביום השלישי יום הולדת את פרעה, יום לידתו וקורין לו יום גנוסיא, והוא באוקימתא אחרת שם בגמרא שנדחתה, ויום גנוסיא הוא יום העמדת מלך ולא לידה, אלא שגם היונען בן עוזיאל תרגם שם, יום הולדת יום גנוסיא. והנראה שהוא עפ"י הירושלמי (ע"ז פ"א, ה"ב), יום גנוסיא של מלכים, ויהי ביום השלישי יום הולדת את פרעה, יום הלידה ויום המיתה עד כאן לצבור מיכן ואילך ליחיד. ופירש הרב "פני משה", ויהי ביום השלישי, ומאי הדר דקתני יום הלידה, (ותירץ) עד כאן לצבור, יום גנוסיא הוא שעושים ביום הלידה של מלך יום איד לכל המון העם, ויום הלידה דאדר תני הוא שעושים אותו יום איד ליחיד כל אחד בביתו ביום הלידה שלו, עכ"ל.

מכאן מקור טאמן ליום הולדת שנהגו כבר בעולם העתיק לעשות חגיגות צבוריות גדולות ביום הולדת המלך וחגיגות פרטיות לכל יחיד בביתו ליום הולדתו.

אלא שכל זה נחוג ע"י אותם עמים עובדי עבודה זרה תוך כדי הקרבת קרבנות לאליליהם, ולכן נאסר על כל אדם מישראל לשאת ולתת עמהם וכי כמבואר שם במשנה, ונפסק להלכה בהרמב"ם ושו"ע כידוע. וכל כוונתנו הייתה ללמוד מזה מקור לחגיגות יום הולדת.

וקשה לדעת מתי פסקו חגיגות אלה ומתי חודשו, ואולי שלא פסקו מעולם ותמיד חגגו בני אדם ימי הולדת. ואעפ"י שמקורם במנהגי עובדי עבודה זרה קדמונים, אין נראה לי שום איסור לחוג כיום ימי הולדת בחוג המשפחה. שכן עצם החגיגה היא דבר מובן והגיוני, שכל שנת חיים נוספת שזוכה בה אדם מועניקה לו ולמקורביו שמחת הלב. העמים הקדמונים ביטאו שמחה זאת בדרכם שלהם בקרבנות לע"ז, אבל אם ירצה אדם מישראל לבטא שמחה זאת בסעודת הודיה לה' על שזיכהו לשנת חיים נוספת, או אדם חילוני בסתם שמחה, הרי שאין כאן שום סרך עבודה זרה, שכן כאמור אין חגיגת יום ההולדת עצמה עצם האיסור, אלא אותם קרבנות לע"ז, ולמה ייאסר לנו לחוג בדרכנו שלנו. וכי מפני שהם מתפללים לע"ז שלהם נאסר אנו על עצמנו להתפלל לאלקינו, או שנא כל דבר טוב והגיוני שהם עושים יהא אסור לנו לעשותו.

וכעין זה כתבתי בדיון "פירחים בהלכות המות" (בי"עשה לך רב", חלק א' סימן מ"ד), שאין בו משום יבחוקותיהם לא תלכו משום שיש בו טעם, ולא נאסר אלא מנהג שהוא חוק ללא טעם שנהגו בו עובדי ע"ז, אבל דבר שנהגו בו לתועלת או לכבוד או לסבה כל שהיא מותר (שו"ע יו"ד סימן קע"ח). ובגדון שלט ברור ביותר הנימוק והסבה לחגיגה, ואין לנו לאסור על עצמנו.

אבל פשוט הדבר שאין בחגיגות אלה של יום הולדת אלא הוללות חסרת טעם, ואם מדובר בילדים שרוצים לשמחם הנה מה טוב, אבל חגיגות שעושים מבוגרים לעצמם בהזמנת בני משפחה וידידים, אף אם אין בכך שום איסור, ודאי שגם טעם אין בהם.

אבל אלה החוגגים יום הולדת בשבח והודיה לה' בסעודה של מצוה ודברי תורה ודאי ודאי שיש בזה גם משום שמחת מצוה, כי אדם המאריך ימים ומשלים שנותיו זכות היא לו וראוי להודות עליה לה', והגמרא מספרת שרב יוסף כאשר הגיע לגיל ששים שנה נעשה יום טוב לחכמים (מועד קטן, כ"ח). וכן מצאנו להרב "חוות יאיר" שכתב, שכל אדם בהגיעו לגיל שבעים יברך "שהחייני". ואף שחלקו עליו גדולי הפוסקים, הסכימו עכ"פ שיברך ללא שם ומלכות (מגן החיד"א ב"שוריי ברכה", סימן רכ"ג אות ב'). והרב "שמח נפש" כתב וזו לשונו: "שהחייני, כשהגיע אדם לשבעים שנה כתב הרב חוות יאיר סימן מ' לברך שהחייני, וכתב הרב "ישרי לב" בד"ב, ע"כ דכיון שיש אומרים שלא לברך בשם ומלכות, הנכון ליקח בגד חדש או פרי חדש ולברך לצאת ידי חובתו, וכן נהג בעצמו. וגם נהג לעשות סעודה של תלמידי חכמים ביום הלידה מאותה שנה ואילך, ואנכי הצעיר החי זכיתי להיות אחד מהמוזמנים כמה שנים בסעודה של מצוה הנזכרת המלאה לה תורה וקדושה ויראת ה'", עכ"ל. וגם הרב "בן איש חי" (פרשת ראה, י"ז) כתב וזו לשונו: "ושמעתי שיש מקומות נוהגים לעשות סעודה בכל שנה ביום שנכנס בו האדם בבריתו של אברהם אבינו, ומנהג יפה הוא וערב לי מאד אך לא נהגנו בזה בביתנו, עכ"ל.

מבואר אפוא, שהמנהג לציין ולחגוג יום הולדת, אם משנת השבעים ואילך כדברי הרב "שמח נפש", ואם בכל שנות חי האדם ביום הכניסה לבריתו של אברהם אבינו, כדברי הרב "בן איש חי", ומסתבר שהוא הדין ביום ההולדת, אינו זר לרוח היהדות, ואדרבא יש בזה גם מצוה, אם הדבר נעשה תוך כדי הודיה לה' בסעודה ודברי תורה.

שאלות למתמודדים:

1. מהיכן לומדים על חגיגת יום הולדת בתורה?
2. מדוע חגיגת יום הולדת היא דבר מובן והגיוני?
3. כיצד ראוי בעיני הרב לחגוג יום הולדת?
4. מהיכן לומד הרב בתשובתו על הדרך הראויה בעיניו לחגוג? (שני מקורות)
5. מה אפשר ללמוד מתשובתו של הרב הלוי על חגיגות בכלל ועל ציון יום ההולדת בפרט?

המותר להשתמש במצרכי מזון לשם ציור, הדבקה וקישוט בחוגים?

שאלה:

המדריכים בחוגי העשרה והאומנות בבית-ספרנו משתמשים לרוב בירקות (תפוחי אדמה, גזר וכיוצא"ב) לצורך הדפסת מפות ובריסטולים (ע"י חיתוכם ומריחתם בצבע) דבר הגורם כמובן, להשחתתם. כן נוהגים הם להדביק ירקות כקישוט בתמונות או שימוש בקמח ליצירת דבק וכיוצא"ב פעולות יצירתיות כשלעצמן (וואולי אף מביאות לחסכון כספי). אולם יש בהן משום השחתת דברי מאכל. מהי דעתה של ההלכה בעניין?

תשובה:

וכך פסק מרן בשולחן-ערוך: 'עושה אדם צרכיו בפת, והני מילי במידי דלא מימאסי' וכי' (שם סעיף א'). והרב "מגן-אברהם" (שם, סק"א) הביא דברי הגמרא (שבת, ק"ח:), שאמרה 'שורה אדם פיתו' בין ונתנו על גבי העין בשבתי' (וגם מימרא זאת אמרה שמואל). ומכאן, שאף אם הלחם נמאס בכך – מותר, אם עושה כן לרפואה, כמו"כ מוכח בגמרא, שמותר לזלף הקרקע בין ולעשות ממנו משרה וכביסה, וכן לסוך הגוף בין ושמן אפילו שלא לרפואה. ולמד כן מדברי הרמב"ם שכתב: 'אין מניחים בשר חי על הפת וכיוצאין נוטלין ידיהם בין וכן אין מפסידים שאר אוכלין ומשקין דרך ביזוי ובעיטה' (הלכות ברכות פרק ז', הלכה ט'). ותוספת שלושת המלים "דרך ביזוי ובעיטה", שהוסיף הרמב"ם על דברי הגמרא, בא ללמד, שכל האיסור, אינו אלא כאשר מזלזל אדם באוכלין דרך ביזוי ובעיטה, אבל כאשר עושה דבר לצורכו אין זה דרך ביזוי ומותר. לפי זה כל מה שנוצר בהלכה זאת לאסור, כהנחת בשר חי על הפת, וסמיכת קערה בפת וזריקת פת וכדומה, הוא מפני שאפשר לעשות זאת באמצעות דבר אחר, והרוצה לעשות כן בפת הוא מפני שאינו רוצה להטריח עצמו בשעת הסעודה, ולכן אסור, אבל דבר שלא ניתן לעשותו בדרך אחרת והוא לצורך אדם, אינו "דרך ביזוי ובעיטה" ומותר.

והוסיף שם הרב "מגן-אברהם" לחזק סברתו, עפ"י דברי מרן (בסימן ק"ס, סעיף י"ב), שהתיר במקרה שאין לו מים ליטול ידיו במשקין משום, שכל שהוא לצורך האדם אין איסור. ויש להוסיף עוד, מה שכתבו הפוסקים איסור לעשות ביום טוב כלי מתפוח אדמה להושיב בו נר (עיין בשו"ע או"ח סימן, תקי"ד ס"ז), ומכאן שאם מכינים אותו מערב יו"ט מותר. הרי מבואר היתר להשתמש בתפוח-אדמה כפמוט. וכן מצאנו מפורש היתר לכורכי ספרים להדביק נירות בבצק אפילו בערב פסח לפני זמן איסור חמץ (שו"ע או"ח, סימן תמ"ב ב"כף החיים" אות ל"א), כמובן, בזמנם, שכל כריכת ספרים הייתה בבצק. ומכאן שכל זמן שמשתמש אדם במאכלים לצרכיו שלא דרך זלוזל – מותר.

ולפי זה שימוש בירקות לצורך ציור מפות ומפות וכי' מותר. אלא שבסוף מכתבך כתבת "שבכל המקרים ישנם תחליפים מתאימים לא פחות מהשימוש בירקות". ואם כך הדבר, פשוט שאסור השימוש בצרכי מאכל. וראיה מדברי הגמרא (שבת, נז) שציטטנו לעיל, שאסור לפצוע זיתים לחוף בהם ידיו, והלא גם שם הדבר נעשה לצורך האדם ולא דרך זלוזל. ועל זה כתב הרי"ף (שם) משום דאפשר ליטול בבורית, כלומר ואין צורך לבזות אוכלין (ועיין במג"א שם).

מכאן, שבכל מקרה שיש תחליף אחר, אין היתר לבזות אוכלין אפילו לצרכו שלא דרך ביזוי ובעיטה.

ולכן, אם אמנם ניתן להשיג תחליפים מתאימים לירקות, אינו מוצא היתר להשתמש בירקות ובמצרכי מזון אחרים לשם ציור מפות ומפיות.

(מיותר לציין שפירות וירקות הקדושים בקדושת שביעית, אין שום היתר אלא לאכלם דרך אכילתם דוקא בקדושת שביעית, וכל דיונו הנ"ל אינו אלא בפירות וירקות שאינם קדושים בקדושת שביעית).

(עשה לך רב, חלק ד', סימן כד)

שאלות למתמודדים:

1. הסבר במילים שלך את הבעייתיות בשימוש במצרכי מזון שלא לצורך מאכל.
2. אם כן, ממה חושש השואל?
3. מהי "דרך ביזוי ובעיטה"?
4. מתי מותר להשתמש, על פי הרב הלוי, במצרכי מזון שלא על מנת לאכול?
5. מה אפשר ללמוד מתשובתו של הרב הלוי על אודות חשיבות המזון בעולמנו?

• האם מותר להתכונן למבחנים במקצועות שונים ביום השבת?

שאלה: עם התקרב סיום שנה"ל ומועדי בחינות הבגרות, התעוררו אצלי, כתלמיד כיתה י"ב בבית הספר התיכון הדתי..., שתי שאלות אקטואליות שהזמן נרמץ: א) האם מותר להמעיט בשיעורי תורה כדי ללמוד לקראת בחינות הבגרות חומר רב, שלא נלמד בכיתה עקב פיגור והיעדרות המורה (שרות מילואים) להיסטוריה? ב) האם מותר להתכונן למבחנים במקצועות שונים ביום השבת?

תשובה:

שמח הנני מאוד על עצם שאלתך המעידה על אהבת התורה שבלבך, יתן ה' ותזכה להיות גדול בתורה ויראת ה' לתפארת בית הוריה וכל בית ישראל. לעצם שאלתך, אני ממחר להשיבך ולכן אקצר בנינוח השאלה ובמיימי של הלכה כדרכה של תורה. כיון שהגעתי כבר אל סף הבחינות, אין טעם והיגיון לסגת, ולכן עליך להתאמץ כדי לעברך בהצלחה, וכל שכן, שזה גם רצון ההורים (ויש בזה מצות כיבוד הורים). אלא שלצורך זה תצטרך לוותר על שיעורים וקביעות שקבעת ללימוד תורה ונהגת כן יותר משלוש פעמים. ואף שיתכן למצוא דרכי היתר, שכן לא עשית זאת אלא כאשר לא הפריע לך הדבר ללימודי החול, אעפ"כ מהיות טוב כדאי לעשות התרה, כדי למעט קצת באותן שעות קבועות של לימוד תורה.

ונראה שכדאי לרשום כל אותן שעות שתבטל מלימוד תורה בתקופת ההכנה לבחינות הבגרות ותפרע אותן אחרי הבחינות. וכבר מצאנו כן בגמרא, רב אחא בר יעקב יזיף ופרע (עירובין ס"ה). ופירש"י היה קובע לו לשנות כך וכך פרקים ביום ופעמים שהיה טרוד במונותיו ביום, פורע קביעות עתו בלילה. ואף שכאן מדובר על כמות, (פרקים), דאילו שעות מה שילמד אחר כך הוא עניין בפני עצמו, כאמור והגית בו יומם ולילה ולא ניתן לפרעון לעולם, אעפ"כ דמות ראייה יש כאן בצירוף מ"ש לעיל. ועיין מ"ש המאירי על הסוגיא, ועי"ע בדברי מרן בשו"ע או"ח סימן רל"ח סעיף ב'.

עכ"פ אחרי הבחינות תקבע תקופת זמן שתהיה כולה קודש ללימוד תורה, תמורת השעות שתבטל בימים אלה, ויהיו כל מעשיך לשם שמים, שכן גם לימודי חול יש בהם תועלת כטבחות ורוקחות לתורה, כדברי הרמב"ם המפורסמים, והן לתועלת פרנסה אם יהיה צורך בעתיד, ותכווין לבך ומעשיך לשמים והי' יהיה בעורך.

שאלתך השנייה שנויה במחלוקת גדולי הראשונים. הרמב"ם כתב (בפירוש המשניות במסכת שבת פרק כ"ג במשנה ב'), שאסור ללמוד בשבת וביום טוב וזולת בספר הנבואות ופירושיהן ואפילו היה אותו ספר בחכמה מן החכמות, ובעקבותיו הולכים עוד פוסקים מגדולי הראשונים. לעומתו, התיר הרשב"א להביט באצטורול"ב בשבת, וטעמו "שדין כלי עליו (כוונתו שאינו מוקצה) וכל כלי מותר לצורך גופו אפילו כלי שמלאכתו לאיסור, וכל שכן שאין זה אלא אחד מספרי החכמה, דמה הפרש יש בין כתוב רשום בלוחות נחושת בעט ברזל, לכתוב בספר". ובהמשך דבריו התיר אפילו סילוק הלוחות והחזרתם וכו'. וגם הרמב"ן דעתו להתיר לימוד בספרי רפואות בשבת מפני שחכמה היא מבואר בדבריהם שהלימוד בספרי חכמה מותר בשבת, וכדעתם סוברים עוד מגדולי הפוסקים. מדברי מרן בשו"ע (סי' ש"ז סעיף י"ז) נראה שדעתו נוטה לאסור. שבתחילה כתב סתם דעת האוסרים, ואח"כ כתב ויש מי שמתיר. ולפי כללי הפסיקה ההלכתית, דעתו היא כפי שכתב תחילה. כסתם דעת האוסרים. ולפיכך ודאי שיש להמנע מעיון בשבת בספרי חכמות "זולת בספרי הנבואה ופירושיהן" כלשון הזהב של רבינו הרמב"ם, וראויים הדברים למי שאמרם, שיש לקדש את יום

השבת בדברי קדושה, ומה לחכמות הכלליות, ואף אם תהייה על טהרת האמת המדעית, ללא שום פגיעה בערכי המסורת, ביום שבת קודש.

אך כיון ששאלתך מתייחסת להכנה למבחן, ואין לי ספק שייגרם לך צער ועגמת נפש בהימנעות מלימוד זה, יש לנו לסמוך על דעת ה"י"ש מי שמתיר" שהביא מרן ושכן זו היא כוונתו בציטוט הסברה השנייה, ללמדנו שאפשר לסמוך עליה בשעת הדחק, שאם לא כן לשם מה הזכירה בכלל. ולפי זה מותר יהיה בתקופת המבחנים ללמוד לימודים כלליים, והעיקר שכל מעשיך יהיו לשם שמים.

ועשה לך רב, וחקים א. ד'

שאלות למתמודדים:

1. השואל מציג קונפליקט בין שני ערכים, והרב הלוי כותב בתשובתו כי יש להתייחס לשתי מצוות חשובות. מהם הערכים המתנגשים ומהן המצוות?
2. מהם שני הפתרונות שמציע הרב הלוי לגבי שאלת ביטול תורה?
3. בסוגיית לימוד מקצועות חול בשבת יש האוסרים ויש המתירים. על מה מסתמכת כל אחת מהדעות?
4. מהי מסקנתו של הרב הלוי בסוגיה?
5. מה ניתן ללמוד על כבודה של השבת לאור הדעות השונות בסוגיה זו?